

**УКРАЇНСКІ ЭЛЕМЕНТ У РАМАНЕ
Г. СЯНКЕВІЧА "АГНЁМ І МЯЧОМ"**

Як вядома, складаны гістарычны шлях з яго пакручастымі паваротамі праходзілі блізкія суседнія народы — польскі і ўкраінскі. Агульны падзеі трагічна перапляталі іхнія лёсы і гэта не магло не знайсці адпаведнага адлюстравання ў мастацкай літаратуры. Так, украінская тэматыка ў многім вызначыла адметнасць польскай літаратуры XIX ст. Дарэчным тут будзе згадаць творы Зыгмунта Качкоўскага, Тамаша Ежа. Украінскі элемент вельмі актыўна ўваходзіць у творчасць польскіх рамантыкаў, што дае падставы гаварыць пра існаванне так званай «украінскай школы» польскага рамантызму. Украінскія народазнаўчыя аспекты прысутнічаюць у творах «Марыя» А. Мальчэўскага, «Замак Каніўскі» С. Гашчынскага, «Казацкіх аповесцях» М. Чайкоўскага і інш. Гэта літаратурная традыцыя перайшла і ў творчасць польскіх праязікаў-рэалістаў сярэдзіны і канца XIX ст. У прыватнасці, паводле ўкраінскага матэрыялу напісаны асобныя мастацкія творы (аповяданні, аповесці) і нарысы Ю. Крашэўскага.

Моцна гучыць тэма Украіны і ў класіка польскай літаратуры Г.Сянкевіча. Так, у ягонай трылогіі «Агнём і мячом», «Патоп», «Пан Уладыеўскі» першы раман прысвечаны паказу барацьбы шляхецкай Рэчы Паспалітай з Украінай Багдана Хмяльніцкага.

Паспрабуем разгледзець формы ўкраінскага элементу ў рамане «Агнём і мячом».

Найперш звернем увагу на тое, што гэта гістарычная проза. Жанравае вызначэнне абумовіла паяднанне мастацкага аўтарскага вымыслу з канкрэтна-праўдзівым адлюстраваннем рэчаіснасці. Таму зусім лагічна, што ўкраінскасць у творы «Агнём і мячом» рэалізуецца ў раманных катэгорыях прасторы і часу. Ахопліваючы пэўны перыяд гісторыі, аўтар «засяляе» свой раман побач з прыдуманымі героямі рэальнымі гістарычнымі персанажамі. Адпаведна ў творы Г.Сянкевіча з'яўляюцца дзейныя асобы, якія прадстаўляюць украінскі бок. Для дасягнення эфекту гістарычнай даставернасці пісьменнік звяртаецца таксама да ўкраінскіх пейзажных замалёвак, выкарыстоўвае ўкраінскі этнаграфічны і фальклорны матэрыял.

Вобраз украінскай прасторы паўстае ў рамане Г. Сянкевіча праз шырокае ўжыванне ўкраінскіх геаграфічных назваў: Задняпроўе, Запарожжа, Сеча, Чаркасы, Чыгірын, Хоцін, Лубны, Амельнік, Сем Магіл, Крым, Жукі, Пераяслаўль, Дзікія Палі, Крэменчук, Залатаноша, Чабанаўка, Салотын, Корсунь, Прылукі, Жоўтыя Воды, Казялец, Чарнігаў, Любеч, Васільеўка, Вінніца, Ліцін, Рай горад, Севераўка, Няміраў, Палоннае, Бар, Канстанцінаў, Карпаты, Валачыск, Цяцера, Львоў, Ямполь, рэкі Случ, Сула, Слепарода, Тасьміна, Дняпро, Трубеш, Дзясна, Прыпяць, парогі Сурскі, Лаханы, Воранавы Затор, Княжы, Стралецкі.

Сярод герояў рамана мы бачым прадстаўнікоў украінскага гетманства: Багдана Хмяльніцкага, Крываноса, Багуна, Бурлая, Лабаду, Варанчэнка, Кулака, Нячая, атаманаў Воўка, Яшэўскага, Антона Татарчука, палкоўнікаў Федара Лабаду, Федарэнку, Шумейку, Пушкарэнку, Чарноту, Якубовіча, Адамовіча, Паляна. Каларытна пададзены вобразы простых людзей — варожкі Гарпыны Данцовай, Чараміса, Філіпа Захара. Прываблівае апісанне казакоў: брата Гарпыны Данцовай, Барабаша, Кашавога, а таксама есаула Захара, Пульяна.

Гістарычны час у рамане вызначаны падзеямі народнай вызваленчай вайны пад кіраўніцтвам Багдана Хмяльніцкага 1648-1654 гадоў супраць польскай шляхты на тэрыторыі Украіны.

Каб стварыць у чытача ўражанне аб прыродным асяродку, у якім дзейнічаюць героі, Г. Сянкевіч дае нешматслоўны непаўторны малюнак прыроды і тут жа штрыхом — гаспадарчую дзейнасць насельніцтва: *«За Крэменчугом берагі сталі больш нізкія і адкрытыя... Сапраўды, гэта былі вішневыя лясы, якія шырока разрасліся па абодвух берагах за вусцем Псела. Іх салодкія буйныя ягады служылі кормам для птушак, звяроў і людзей, якія заблукалі, а таксама складалі адзін з самых галоўных прадметаў гандлю; іх вазілі вадой у Кіеў і далей. Цяпер гэтыя лясы былі абсыпаны цветам»* [*].

Своеасабліва паказана забудова двара паноў Курцэвічаў. Самі яны служаць князю Вішнявецкаму, але, жывучы ў Разлогах, на тэрыторыі Украіны, яны маюць *«не панскі дом, а хутчэй адрыну, збітую з агромністых дубовых бяровенняў з вузкімі, падобнымі да байніцы вокнамі. Памяшканні для чэлядзі і казакоў, стайні і свіраны далучаліся непасрэдна да дому, утвараючы няправільную і такую ўбогую пабудову звонку, што, калі б не было святла ў вокнах, цяжка было б прыняць яе за чалавечае жытло... Разлогі хутчэй нагадвалі сабой разбойніцкае гняздо, чым фальварак»* [*].

Украінскімі народнымі песнямі прадстаўлены ў рамане Г. Сянкевіча «Агнём і мячом» багаты і разнастайны ўкраінскі фальклор. Аўтар вельмі моцна быў сканцэнтраваны на сцвярджэнні польскай ідэі ў вайне 1648 - 1654 гг. Узнікае пытанне, ці аб'ектыўна польскі пісьменнік падаваў украінскі матэрыял. Калі ўлічваць падтрымку аўтара захопніцкіх настрояў Рэчы Паспалітай, то можна зразумець, чаму ён паказвае герояў-украінцаў не заўсёды аб'ектыўна, часам здэкліва, іранічна.

Звернем увагу на выкарыстанне пісьменнікам украінскага песеннага фальклорнага матэрыялу.

У рамане ўжыты часцей за ўсё фрагменты песень. Сярод іх ёсць лірычныя любоўныя, у якіх выказваецца светлая туга па любай, клятва ў вернасці:

*Ой, теи любви
Гириш от слабости!
Слабость перебуду -
Здоров же я буду,
Вирнова коханя
По вик не забуду* [1, 339].

І горыч расстання з любай:

Тужу, тужу, болит сердце [1, 57].

У эпізодзе, калі вырашаецца, жыць ці загінуць палоннаму ляху, паказаны раз'ятраны натоўп. Казакі незадаволены, што ахвяра аказалася пад абаронай Тугай-Бея. Аднак ніводны голас не падняўся супраць татарына. Аднаго воклічу «Ён папарваў нашы бароды, ён раззлаваўся!» хапіла, каб узнялася песня ля вогнішча:

*Гей, гей,
Тугай-бей,
Рассердывся дуже!
Гей, гей,
Тугай-бей,
Не сердыся, друже! [1, 115].*

Казацкая песня-дума «Плач нявольнікаў», у якой гучыць заклік да Бога дапамагчы пазбавіцца няволі, пыецца ў час развітання Багдана Хмяльніцкага і пана Скшэтускага:

*Ой, вызвали, Боже, нас всех бидных невольников,
З тяжелой неволи, з веры басурманской,
На ясни зори, на тихи воды,
У край веселый, у мир хрищенный.
Выслухай, Боже, у просьбе наших,
У несчастных молитвах,
Нас, бирных невольников [1, 14].*

Яшчэ адна песня цытуецца ў дзвюх розных сітуацыях. Спачатку характэрная для таго часу песня гучыць у выкананні сляпцоў як неад'емная частка апісання кірмашу:

*Соколе ясный,
Брате мий ридный,
Ты високо летаешь,
Ты далеко выдаешь [1, 24].*

А другі раз украінскую песню прымервае да сябе Заглоба-паляк, якому, каб уратавацца самому і схваць ад казацкай пагоні Алену Курцэвіч, нявесту Скшэтускага, даводзіцца пераапрагнуцца і іграць ролю сляпога старца з народа.

У вусны Заглобы ўкладвае пісьменнік украінскую маршавую песню:

*Ей там на гори
Жнецы жнут,
А по - пид горою
Казаки идут [1, 212].*

Набліжаючыся да кузні вёскі Дзям'янаўка, Заглоба натуральна, арганічна, між іншым, вельмі да места і заводзіць гэтую песню. Яна гучыць як пароль: я - свой сярод сваіх.

Гэты ж самы Заглоба-старац па просьбе казакоў-рэзунаў, што ўладкаваліся нанач у яры і выпадкова апынуліся на дарозе ў Скшэтускага, заспяваў ім песню пра пана Патоцкага, польскага ваеначальніка:

*Стань-обернися, глянь-задивыся, которы мае много,
Что рувный будешь тому, у которого нема ничаго,
Бо той справует, кто всим кирует, сам Бог милостивый.
Вси наши sprawy, на своей шали важит справедливо.
Стань-обернися, глянь-задивыся, которы высоко
Умом литаешь, мудрости знаешь, широко, глубоко...
Стань-обернися, глянь-задивыся, которы воюешь
Луком-стрилами, порохом-кулями и мечем шурмуешь,
Бо теж рыцари и кавалеры перед тым бували,
Тым воевали, от того ж меча сами умирали.
Стань-обернися, глянь-задивыся и скинь с серце буту
Наверны ока, которы с Потока идёшь на Славуту,
Невинныя души берёшь за уши, вольность одеймаешь,
Короля не знаешь, роды не дбаешь, сам себе сеймуешь.
Гей, поражайся, не запалайся, бо ты рементаруешь
Сам булавою, всим польским краем, як сам хочешь керуешь! [1, 274].*

У песні гучыць заклік спыніць кровапраліцце і папярэджанне аб немінучым пакаранні таго, хто уздымае меч над чужым краем.

У іншым эпізодзе мы бачым, як перад бітвай на пастраенне выйшлі насустрач адно аднаму польскае і ўкраінскае войскі. Запарожцы і татары ішлі нібыта на свабодны пір з вясёлай казацкай песняй, якая гучным рэхам разыходзілася па ўсім стэпе:

*Гей, вы, степи, гей, родныя,
Красным цветом писаныя,
Як море широкия [1, 124].*

Песня ўзбуджала дух, узнімала настрой, яднала сэрцы, заклікала да адвагі.

Аўтар увёў у раман думу — адзін з найбольш яркіх і самабытных жанраў украінскага фальклору. У творы ёсць толькі фрагмент яе, у якім гучыць «Славаслоўе» — кананічны прыём паэтыкі думы:

*Буде слава славна
Помеж казаками,
Помеж другами
На довгие лета
До киньца вика [1, 351].*

Пісьменнік выбраў для рамана з усяго шырокага спектра жанраў украінскага фальклору розныя народныя песні: тут ёсць і лірычная, праз якую хораша перадаецца адна з лепшых маральнай якасцей казакоў — вернасць каханню, і казацкая песня-плач, і дума, і паходная песня. Увесь фальклорны матэрыял вельмі моцна ўплывае на выпрацоўку чытацкай пазіцыі, эмацыянальнае ўспрыманне рамана, спрыяе больш тонкаму разуменню твора.

Цікавую ідэю ажыццявіў польскі рэжысёр кінаверсіі рамана Г.Сянкевіча «Агнём і мячом» Ежы Гофман. Праз усю карціну гучыць украінская народная песня «Ой, сівы конь бяжыць». Як адзначаецца ў навукавай

літаратуры, асаблівае месца ў цыкле казацкіх песень займае вобраз каня — вернага сябра казака [2, 206]. І ў кнізе, і ў фільме мастакі, верагодна, імкнуліся скарыстаць матывы народных песень, каб надаць твору пэўную падсветку, пэўную танальнасць, а іменна: згладзіць вострыя вуглы гістарычных прэтэнзій, выклікаць сімпатыю да герояў. Паказваючы шырокі маштаб падзей, пісьменнік Г. Сянкевіч і рэжысёр Ежы Гофман выходзяць на асабістыя лёсы тагачасных падзей, легендарных асоб і простых людзей, набліжаючы нас да больш глыбокага разумення іх праз гучанне ўкраінскай народнай песні, якая, кажучы словамі Рыгора Раманавіча Шырмы, — «душа народа».

Ужыванне ў рамане ўкраінскіх народных песень, як бачым, ні ў якой меры не з'яўляецца самамэтай пісьменніка. Ён выкарыстоўвае песню для стварэння яркай каларытнай карціны, на якой абмаляваны і непаўторныя ўкраінскія пейзажы, і няскораная, стойкая, вольная і ў той жа час вельмі чулая душа народа, і імкненні як гетманства, так і казацтва ў цэлым у што б там ні стала адстаяць Радзіму, зямлю, волю.

ЗАЎВАГІ

* Пераклад на беларускую мову зроблены аўтарам артыкула.

ЛІТАРАТУРА

1. *Сенкевич Г.* Огнём и мечом. Роман / Пер. с польск. М., 1993. Транскрыбіраваны запіс украінскіх песень даецца паводле іх публікацый у адзначаным выданні.
2. Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии. Мн., 1993.